

KOVÁCS SÁNDOR

HÁNYATOTT SORSÚ MAGYAR EMLÉKEK MUNKÁCS KÖRNYÉKÉN

SZERNYE

A Bátyú és Munkács között fekvő Szernye lakossága a 2001-es hivatalos népszámlálás szerint 1980 fő, ebből 1690 fő magyar nemzetiségű. A Várdai család által alapított települést írások először 1270-ben említették. Később több birtokosa is volt, ezek közül a Lónyayak játszottak meghatározó szerepet a közösség életében.

A Trianon utáni elszakítottságból Szernye az I. bécsi döntéssel tért vissza az anyaországhoz. Az országváltás utáni idők egyik felkavaró eseménye ehhez a faluhoz kapcsolódik. A *Magyar Rendőr* című lap 1939. június 15-i száma ezt írta meg: „*A mult év november 24-én elindult két kislány az októberben megállapított határ felé, hogy szeretetük bizonyságaként ajándékot vigyenek a határon örökdő magyar katonának. Két 11 éves leánya indult a határra. Egyik kalácsot vitt a kosárájában. Messze, túl a határon eldörrent egy gyilkos fegyver. A tehetetlen düh és fékevesztett gyűlölet ellenséges golyója a legendás hírű magyar katonáért lelkesülő leánya szívébe furódott. Orbán Amália, ez a magyarságáért elveszett kis vértanú, nem jutott el a határon örökdő katonáig.*”

Az általános felháborodás mellett együttérző, jószándékú segítségnyújtásban sem volt hiány. Ugyanebből a lapszámból megtudhatjuk, hogy: „*Vitéz Tóth Gyuláné, a budapesti vitézek leányainak vezetője kezdeményezésére a vitézi leányok sírkövet állítanak a kis vértanú kárpátaljai sírhantjára, egyben alapítványt is létesítettek, szerényen, fillérekből összetevődő kis alapítványt, melyet a vitézi leányok 50.– pengős gyűjtésével indítottak útra azzal, hogy a vitézi családok segítségével tegyék lehetővé egy-egy tehetséges szernyei magyar gyermek tanítását.*”

A *Pesti Napló* 1939. június 22-i száma már az elkészült síremlékről és a vértanú kislányt övező kegyeletről tudósított: „*Az októberi dicsőséges napok*

egyik kis vértanúja volt Orbán Amália szernyei leány, akinek a sírjára a budapesti vitézek leányai most sírkövet állítottak. Vitéz Tóth Gyuláné vezetésével tizenöt tagu magyarruhás leányküldöttség utazott Szernyére, s ott virágokkal halmozták el a kisleány márvány síremlékét. A sírnál vitéz Tóth Gyuláné, a budapesti vitézi leányok, Bory Gyula református esperes és Horkay István lelkész az egyházak nevében, dr. Kubovics Géza vármegyei főügyész Bereg és Ugocsa egyesített vármegyék és az Egyesült Magyar Párt nevében, majd a vértanu halált halt kislány tanítója és egyik tanuló társa emlékeztek meg Orbán Amáliáról. A kegyeletos ünnepség után a közönség az ugyancsak budapesti vitézi leányok által adományozott országzászló előtt tisztelgett. Itt Tóth Ilona a Magyar hitvallást szavalta, majd Földes Margit tanárnő, Horkay István és dr. Kubovics Géza buzdító szavakat intéztek a megjelentekhez. A Himnusz elhangzása után a vitézi leányok kiosztották a Szernye község szegényei számára gyűjtött ajándékokat, és este megtekintették a levették tábornőt, amelyet a kormányzó születésnapja alkalmából rendeztek.”

Mindemellett még korábban a *Nemzeti Ujság* 1938. december 29-i számában a falu felkarolásáról tudósított: „Szernye, a beregmegyei ruszin határszéli községben vitéz Tóth Gyuláné adta át a budapesti vitézi leánycsoport felajánlott Országzászlóját, amelyet az Erekyés Országzászló Nagy Bizottsága kiküldöttjének avatóbeszéde után Orbán Zsigmond vett át a község nevében.”

Szernyén a hősök és az Országzászló kombinált emlékművét 1943 augusztusában avatták fel. Az avatóünnepségről a 8 *Órai Ujság* szeptember 2-án számolt be: „... lelkes ünnepség keretében avatta fel hősi emlékművel egyesített Országzászlóját. Az emlékművön 37 világháborús, közöttük a mostani háború három hősi halottjának neve mellett bevették egy 12 éves leányka, Orbán Amália nevét is, akit a község hősi halottjának tekint, mert a leánykát a kivonuló csehek akkor lőttek le, amikor a község határához érkező honvédek elébe sietve a magyar katonáknak élelemmel akart kedveskedni. A község lakosságának képviselői emlékeztek meg a megszállás alatti szenvedésekről, R. Vozáry Aladár országgyűlési képviselő beszéde után az EONB nevében Budaváry László tanácsstag avatót (sic!), majd Balogh Sándor és mások beszéltek még. Bensőséges népiünnepély fejezte be a község hazafias napját.”

A kis Orbán Amália sírkövet ma már sajnos hiába keresnénk. Azt a temetőt az 1960-as években bezárták, a faluban új temetőkeretet nyitottak. A régi sírok az eltelt hat évtized alatt az enyészeté lettek, a kisleány sírhelyéről ma már a helybeliek sem tudnak.

A szernyei helyreállított Hősök Emlékműve. (Zsidik Sándor felvétele.)

A szovjetrendszer idején az Országzászlót eltávolították, a Hősök Emlékművét lerombolták. Az emlékmű tábláját azonban a református lelkész megmentette és megőrizte. 1990-ben a helyi KMKSZ kezdeményezésére a falu központjában, eredeti helyén újjáépült a Hősök Emlékműve. Az Országzászló nem, de ez az új alkotás emléket állít a két háború és a szovjet terror szernyei áldozatainak. A kétoldalról lépcsővel ellátott ívelt mellvéd mögött öt részre tagolt lépcsőzetes emlékfal épült. A középső, legmagasabb, de egyben legkarcsúbb elem a fal síkjából is kiemelkedik. Ez tölti be a szimmetriatengely szerepét. Felső részére került fel a Hősök Emlékművének megmentett táblája. Két oldalon a szárnyak szimmetrikusan és lépcsőzetesen csatlakoznak a központi elemhez. A bal oldali, szélső falrészre erősítették fel a második világháború hős áldozatainak emléktábláját. Átellenben, a jobb szélen pedig a sztálini terror áldozatainak emléktáblája található. 2022-ben a Nagy Háború áldozatainak régi emléktábláját újra cserélték. Természetesen az eredetit a közösség biztonságba helyezte.

GÚT

A Szernye-mocsárból kivezető Jeszenó (*Jaszino*) és Nagyvíz folyók egyesülésénél, a vízzel közrefogott szigeten egykoron földvár állott. A földesúri vár a Guthy család tulajdonát képezte, és birtokaik védelmét szolgálta. Nyomai még a 19. században is láthatóak voltak, de mára mindez eltűnt. Beregszász és Munkács között a 11. században Kis- és Nagygút néven két település alakult ki. Neve a Gut-Keled nemzetségtől származik. A települések a tatárjáráskor elpusztultak, de a környező erdőkbe menekült emberek újra benépesítették. Első írásos említése 1312-ből származik. 1566-ban a tatárok újra felégették.

Mindkét község az I. bécsi döntéssel került vissza az anyaországhoz. 1942-ben a két falut Kétygút néven egyesítették. A község nevét 1946-ban a szovjethatóságok Garazdovkára (ukránul: *Harazgyivka*) változtatták. 1995-ben a falu visszakapta történelmi magyar nevét. Azaz a neve ma hivatalosan, jelző nélkül: Gút. A község lakossága a 2001-es hivatalos népszámlálás szerint 1349 fő, ebből 1295 fő magyar nemzetiségű.

1939-ben az akkori Kisgút község az I. világháború hőseinek emlékművet emelt. Az avatóünnepségről a *Néptanítók Lapja* 1939. szeptember 1-jei számában számolt be: *„Lélekemelő ünnepség volt egy beregmegyei kis faluban, Kisguton. A világháborúban elesett hősök emlékkövét leplezték le. Az ünnepség istentisztelettel kezdődött. Istentisztelet után Ruzska Bertalan, Makkosjánosi lelkésze ünnepi beszédet mondott, melyben méltatta az elesett hősök tettét, az ünnepély fenségességét és a kisguti tanító munkáját, hogy semmi fáradságot nem kímélve iskolánkívüli munkája révén lehetővé tette ennek a gyönyörű emlékoszlopnak a felállítását. Beszéde után a „Hiszekegy” következett, majd Bodok Margit szavalata: „Magyar asszony írja”. Utána a „Nagymajtényi síkon” fájdalmas dallama, majd Dubovszky Károly kisguti áll. ig.-tan. beszéde. Beszédében többek közt méltatta az elesett hősök dicső tetteit, kik hősi halálukkal a becsület mezején örökké élő példát mutatnak a falu lakosságának, hogy a haza érdeke még az életüknel is előbbrevaló. „Eme tizenkét hősi halált halt vitéz soha el nem halványuló aranybetűs neve tartsa ébren bennünk mindig az izzó haza- és fajszeretetet, a kötelességtudást, a fegyelmélettséget és elhatározást, elszántságot.*

A felszabadulás után eltelt alig öt hónap alatt a kisguti ifjúság szorgalmas munkássága révén műsoros teaesték, színdarabok rendezésével sikerült az anyagi alapot megszerezni e hősi emlékoszlop felállításához.

Utána a leventék és az iskolásgyermek kétszólamú éneke következett: „Magyar hősök”, majd „Trombitás Ferkó” szavalat, „Három könny van szempillámon” háromszólamú ének, „Mégse volt hiába” szavalat, „Ima a hazáért” kétszólamú ének, „Honvédroham” szavalat, „Trombita harsog” kétszólamú induló. Ezek után következett az emlékmű megkoszorúzása. A leventeegyesület a helybeli ifjúság nevében koszorúzta meg és a gáti csendőrség. Koszorúzás után záróbeszéd és örök imádságunk: „Isten áldd meg a magyart” magasztos dallama. Az ünnepélyt közébed követte.”

Az emléktáblára a **KISGUTI HŐSI HALOTTAK 1914–1918** felirat alá felvették a 12 elesett hős nevét. A névsort az **EMLÉKETEK ÖRÖKKÉ ÉL** mondat zárta.

Az archív kép talán a kispúti emlékmű avatásán készült. Sajnos csupán az emlékmű alsó része látható. (Zubánics László gyűjteménye.)

Nagyúton 1939. október 15-én avatták fel a Hősök Emlékművét. Az eseményről a *Néptanítók Lapja* 1939/22. számában számolt be: „A beregvármegyei Nagyúton folyó évi október 15-én leplezték le a világháborúban elesett hősi halottak emlékoszlopát. Az ünnepélyen képviselve volt a m. kir. honvédség s megjelent Fekesházy Sándor, a beregi ref. egyházmegye főgondnoka és még több vendég. A leleplezést istentisztelet előzte meg a ref. templomban, hol a szószéken Balogh Miklós helybeli lelkész megrázóan rajzolta meg a magyar hősök ragyogó alakját. Utána az emlékoszlop elé

vonult a közönség. A levették „Hiszekegy”-e után a lelkész lépett ismét az emelvényre s méltatta a hazájukért hősi halált halt nagygyutiakat. Az emlékműre a m. kir. honvédség nevében gyönyörű babékoszorút helyezett a községben állomásozó huszárszászad parancsnoka, vitéz br. Pongrác Géza százados. Majd az ifjúság szavalatai és énekszámai következtek. Miután az ünnepélyre a községből származó Barkani Károly (helyesen Barkaszi – KS) gyürei ref. lelkész adományából gyönyörű zászlót is kaptak, Doktor János helybeli ref. tanító rövid beszédben méltatta az elesett hősokeket, egyszersmind felavatta az emlékoszlop fölé kítűzött lobogót. Az ünnepély a nemzeti imádság eléneklésével, majd a katonaság és a levették díszmenetével végződött. A hősoke emlékoszlopa a lakosság áldozatkészségéből emeltetett.”

Az idézett cikkből kiderül, hogy a Hősoke Emlékműve Országzászlóval volt kombinálva. Utóbbi lobogóját a gyüreiek adományozták a községnek. Az emléktábla felső részén félkörben a következő szöveg állt:

„Ezen emelvény jelzi azoknak emlékét akik a hazáért életüket vesztették.”

Alatta, a félkör ívében, balról a Nagy Háború kezdetének dátuma: **1914**, közepén egy rohamsisak karddal és szuronnal, jobbról pedig a viláégégés végét jelölő **1918**-as évszám. Ezek alatt két oszlopban a 21 hőse neve, legalulra pedig egy, a szentírásból vett idézetet véstek:

„Légy hív mindhalálíg...” János. Jel. 2.1. 10v.

Az 1960-as években készült felvétel előterében a nagygyúti emlékmű látszik. Háttérben a fák takarásában a református templom. (Szöke Szabolcs felvétele.)

A felújított gúti emlékmű 2023-ban. (Zubánics László felvétele.)

A szovjet berendezkedés után a hatóságok szemét szúrták az emlékművek, ezért a kiscigúti lerombolták, de a rajta lévő emléktáblát sikerült megmenteni. A kiscigúti emlékmű eredeti helye nehezen beazonosítható. A két község határa a templom környékén húzódott, az istenháza mindkét falut közösen szolgált. Ezért feltételezhető, hogy a kiscigúti emlékmű a templom e falurészbe eső oldalán volt.

A nagyigúti emlékmű eredetileg a mai kis parkban, a lágéráldozatoknak emelt emlékmű helyén állt. A nagyigútiról is lekerült az emléktábla, lerombolták az Országzászlót, de a hősök emlékköve a helyén maradt. A táblákat az ősök emlékét a szívükön viselő bátor helyi lakosok megmentették, úgy tudni, hogy egy család a padlásán rejtegette. A hatalom esetleges támadása elől a nagyigúti emlékművet eredeti helyéről az 1960-as évek második felében átvitték a templom kertjébe. Ezek a felbecsülhetetlen értékű emlékjelek így vészelték át a nehéz időket.

A Nagy Háború kitörésének 100. évfordulóján felújították a 3 m magasságú, négyoszögű nagyigúti emlékművet. Homlokzati oldalán van a nagyigútiak emléktáblája, a bal oldalára pedig a kiscigúti emlékmű megmentett tábláját erősítették fel.

2014. szeptember 1-jén megemlékező ünnepélyen avatták fel. Az ünnepségen többek között részt vett Lezsák Sándor, a Magyar Országgyűlés egykori elnöke és Keskeny Ernő, Magyarország akkori kijelölt ukrajnai nagykövete is.

A DERCENI TEMETŐ

Beregszász és Munkács között a főútról kelet felé egy bekötőút vezet Dercen községbe. Lakossága a 2001-es hivatalos népszámlálás szerint 2778 fő, ebből 2727 fő magyar nemzetiségű. A 13. században fejedelmi birtok volt. 1456-ban Brankovics György rác despota felperzselte a települést. 1552-től a Dobó család birtokolta. Később neve összeforrta a Dercsényi családdal, akiknek a síkságból kiemelkedő Temető-hegyen (*Derceni-hegy, Kerek-hegy, Szőlő-hegy, Kis-hegy, 159 m*) távolról is jól kivehető temetkezési helye volt.

A falut a *Kárpáti Híradó* 1941. június 7-i száma így mutatta be: *„Az Alföldet szegélyező kárpátaljai dombok közén fekszik a legjellegzetesebb magyar községek egyike: Dercen. De nemcsak Alföldünk határa ez a vidék, hanem nyelvhatár is. „Itt végződik a magyar Miatyánk“. Talán éppen ezért őrizte meg évszázadok viharában faji sajátosságát, eredeti, szép nyelvét.*

Szabályos, kerek domb, vagy ahogyan itt hívják „kishegy“ aljában terjeszkedik ez a kétezer lelket számláló község. A domb tetején, ritka szép helyen, van a falu temetője, míg a domb oldala szőlővel van betelepítve.

A temető közepén, tehát a domb legtetején van a Dercsényi-család sírboltja. Itt nyugosznak örök álmukat a község hajdani urai, hajdani hűséges földműveseik s katonáik szomszédságában.”

Egyébként a temető ősidők óta a környező öt falut szolgálta. Később a hegyplató másik részén követ is bányásztak. A temetőkert legjelentősebb építménye a falut is birtokló Dercsényi család terjedelmes, 8-10 m hosszúságú és 5 m magasságú, kétszintes kriptája volt. A kriptá 6 dór oszlopon nyugvó, klasszicista stílusú kőkupolás gloriettjét 1840-ben emelték, és műemléknek számított.

A Dercsényiek dinasztiaalapítója még Johann Weissként (Weisz János) a Tatra alján, Szepesszombaton látta meg a napvilágot. Elismert orvostudós lett, aki II. József császár szemén sikeres műtétet hajtott végre. A hálás uralkodó méltóképpen megjutalmazta, s így többek között 1793-ban egy Bereg vármegyében fekvő községet kapott. Ez a falu az Árpád-kori Dercen, amelyről aztán a gróf derczeni Dercsényi János nevet vette fel. Dercsényi János Zemplén vármegye főorvosaként, táblabíróként, királyi tanácsosként és Kazinczy Ferenc sógoraként is közismert. A timsóffőzés Bereg megyei meghonosításában nemcsak elévülhetetlen érdemeket szerzett, hanem meggazdagodását is elősegítette.

A sírboltba a Dercsényi család 20 tagját temették el, köztük több bebalzsamozott testtel, üvegfedélű koporsóban aludta örök álmát. Itt helyezték

nyugalomra a neves orvost és feleségét, Kazinczy Juliannát, Kazinczy Ferenc testvérét is. Utóbbi sírfeliratát Dr. Kiss László, Kazinczy sógora, Zemplén főorvosa *Dercsényi János* című könyvében őrizte meg az utókornak:

DERCSÉNYI JÁNOS
KIRÁLYI TANÁCSOS ÉRDEMES ÖZVEGYE,
KAZINCZY FERENCNEK ÚGY LELKI MŰVELTSÉGRE,
MINT HONSZERETETRE IGAZ TESTVÉRE,
A LEGJOBB ANYÁK EGYIKE

A kupolás Dercsényi-kripta. (A Dercsényi-leszármazottak gyűjteményéből.)

A Dercsényiek sírboltját 1931-ben feltörték és kifosztották. A munkácsi illetőségű elkövetőket a bíróság el is ítélte. A sírbolt és a temető teljes pusztulása azonban a szovjetrendszer alatt következett be. Erről a Chicagóban megjelenő *Szivárvány* című lap 1990/31. számában Botlik József neves történész *Radarállomás a szétdőlt temető helyén* címmel közölt dolgozatából szerezhethünk tudomást. „*A temető elpusztítása tulajdonképpen már 1949 elején megkezdődött, igaz, véletlenül. A kolhoz megalakulásakor az birtokba vette a kőbányát is, s a kő kitermelésekor néhány régi, elhanyagolt sírt kiforgattak. [...]*

1952 tavaszán azonban egyszer csak megjelent a katonaság. Elfoglalta a szőlőhegyi temetőt, amely a környék legmagasabb pontján feküdt, s radarállomást létesített rajta! Azt a temetőt, ahová néhány hónappal korábban még temettek! [...] A falu népe egy szót sem mert szólani, hiszen nyolc év telt el a deportálás óta. [...] A katonaság először kerítést állított fel a szőlőhegy tetején, majd hatalmas gödröket vájt ki, amelyekbe befért egy-egy rádiós teherautó, tetején a lokátorokkal. [...]

Harminchét esztendővel a temető feldúlása után, 1989 tavaszán – amikor elolvadt a hó – a katonaság végleg elvonult.”

2003-ban a KMKSZ általi kezdeményezés eredményeként a Temető-hegy újra Dercen önkormányzatának fennhatósága alá került. 2006 őszén a magyar Honvédelmi Minisztérium hadisírgondozói Kárpátalján kerestek egy olyan alkalmas helyet, ahová át lehet temetni a veszélyeztetett helyszíneken nyugvó magyar katonák földi maradványait. Alapvető szempont volt az államhatár és helyi magyar lakosságú település közelsége. A beregszászi Kincs Gábor javaslatára a derceni Temető-hegyre esett a választás. Dercen önkormányzata hozzájárult egy magyar katonai temető létesítéséhez.

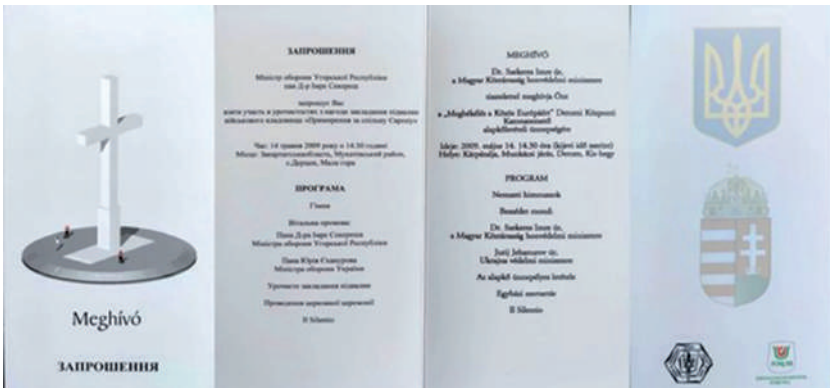
Azonban 2007-ben az ukrán hadsereg ismét egy lokátorállomást akart telepíteni a derceni temetődombra. A Mezőgecsében elhelyezett híradósokat helyezték volna át ide. A katonák már megérkeztek Dercenbe, és hozzá is láttak a terület rendezéséhez. A lakosság azonban bátor és erélyes fellépésével közbeavatkozva megakadályozta egy újabb radarállomás kiépítését.

2007 novemberében Budapesten, a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban dr. Holló József nyugállományú altábornagy, az intézet főigazgatója, valamint Dmitro Tkacs, Ukrajna rendkívüli és meghatalmazott nagykövete bejelentette, hogy az oroszországi Rudkinóban lévő magyar központi hősi temető mintájára Dercenben Magyar Központi Katonai Temetőt hoznak létre. A tervek szerint ide helyezték volna át a vidéken elesett és a helyiek által ideiglenesen elhantolt magyar honvédek földi maradványait, ez lett volna a végső nyughelyük.

A katonai temető sorsának alakulásáról a kárpátaljai származású dr. Bíró Andor, a magyar hadisírgondozó hivatal munkatársa személyes közléséből szerzetünk hiteles információt. Segítségét ezúton is köszönjük. A *Regiment* című lap 2010/3. számában dr. Bíró Andor beszámol arról, hogy „a Kárpátaljai Megyei Közigazgatási Hivatal Építésügyi Hatóságának vezetője, V. Koblik – közel kilencven szakhatósági engedély benyújtását követően – 2009. május 8-án a 725. nyilvántartási számon kiadott” műszaki-építési tervvel engedélyezte a központi katonatemető építését.

A „központi katonatemető 2009. május 14-ére tervezett alapkő-letélteli ünnepsége és a teljes kivitelezés – a kijevei hadisírgondozó szervezet élén bekövetkezett személyi változás következtében – bizonytalanná vált. A szervezet új vezetője ugyanis aggályát fejezte ki a tervekben szereplő „egykori hitleri Németország oldalán harcoló magyaroknak” állítandó 24 méter magas központi emlékmű (a kétezer éves kereszténységet szimbolizáló központi kereszt) ügyében, holott a munkácsi tervezőiroda a kegyeleti hely kialakítására vonatkozó elképzeléseit a környezeti adottságokhoz arányítva készítette el. [...] A kijevei hadisírgondozó szervezet új vezetője szerencsére képtelen volt tartósan akadályozni a katonatemető építését, és a Magyar Köztársaság Ungvári Főkonzulátusa, valamint – a példaértékű kegyeleti terv további támogatóinak bevonásával – a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum néhány napon belül ismételten megkapta az időközben „nemzetközi katonatemetővé” avanszált kegyeleti hely kivitelezésére vonatkozó építési engedélyt.” – olvashatjuk ugyanott.

A „Megbékélés a Közös Európáért” Nemzetközi Katonatemető központi emlékhelyének alapkőletételére ünnepélyes körülmények között, dr. Szekeres Imre magyar honvédelmi és Jurij Jehanurov ukrán védelmi miniszterek jelenlétében került sor. 2009-ben elkészült a katonatemető parkosítása, amit egy sétány vesz körbe, központjában, nem messze a Dercsényi család egykori kriptájától, egy 24 méteres emlékmű-keresztrel. Elkészültek az egyes sírok keresztjei is. A derceni központi katonai temetőbe a tervek szerint elsőként az Ivano-Frankivszkban (korábban: Sztanyiszlav, Stanislawów, Stanislau) jeltelen sírokban nyugvó magyar katonák földi maradványait temették volna.

Az avatási meghívó. (Dr. Bíró Andor gyűjteménye.)

A készülő Magyar Katonai Temető 2011-ben. (A szerző felvétele.)

Úgy tűnt, minden megy a maga útján. A felavatásra azonban nem került sor.

A *Kárpátalja* című lap 2013. május 17-i számában közzétette a magyar Honvédelmi Minisztérium Társadalmi Kapcsolatok és Háborús Kegyeleti Főosztályának a Derceni Községi Tanács elnökéhez intézett hivatalos levelét: „Tisztelt Polgármester Úr! Ezúton értesítem, hogy az ukrainai magyar központi katonai temető megvalósítása érdekében közelmúltban végrehajtott legutóbbi munkatalálkozók tapasztalatai alapján a Honvédelmi Minisztérium Társadalmi Kapcsolatok és Háborús Kegyeleti Főosztály nevében átfogóan tájékoztattam Hende Csaba Miniszter Urat a nevezett projekt körülményeiről. A kialakult helyzet széleskörű és alapos mérlegelését követően Miniszter Úr személyesen döntött a derceni beruházás leállításáról. Egyben elrendelte a magyar központi katonai temető új helyszínének kiválasztását Kárpátalján. Polgármester Úr együttműködését és az ügy érdekében kifejtett munkáját nagyra értékelve kívánok Önnek további sikereket, és kiváló egészséget!”.

A derceni katonatemető-létesítés meghiúsulásának oka, az ukrán agályok és a jól ismert kihátrálási mentalitások mellett, még valamiben keresendő. Erről a *Kárpáti Igaz Szó* című lapban Tóth Viktor 2016. június

8-án így írt: „Ám ez (az avatás – KS) végül nem következett be, emiatt az említett honvédek porhüvelye sem került ide. Budapest 2013-ban leállította a projektet, amiben minden jel szerint a kárpátjai magyar–magyar (azaz UMDSZ–KMKSZ) ellentét játszotta a legnagyobb szerepet. S míg anno a temetődomb tetején lévő római katolikus fatemplomot a betörő tatárok égették fel, az újkorban mi lettünk önmagunk ellenségei.”

Egyébként az Ivano-Frankivszkban exhumált hamvak ma a Lemberg megyei Potelics község területén lévő német katonatemetőben kialakított magyar parcellában vannak elhelyezve.

Azóta a derceni faluvezetés és a vállalkozók azon szorgoskodnak, hogy idegenforgalmi látványosságként kezeljék az emlékparkká keresztelt létesítményt.

A DERCENI HŐSÖK EMLÉKMŰVE

A falu a Nagy Háborúban hősi halált halt 44 fiának emlékművet állított. Sajnos a kis magyar világ idején emelt emlékjel avatásának pontos időpontját nem sikerült tisztázni. Annyi bizonyos, hogy 1939 és 1941 között állították. A *Kárpáti Híradó* 1941. június 7-i számában a *Dercen, a hősök faluja* című cikkében Puskás István így írt az emlékműről:

„Van azonban a temetőnek más, lélekemelő érdekessége is. Itt van föllálítva a világháború derceni hősi halottainak az emlékoszlopa is; 54 aranybetűs név bizonyítja, hogy Dercen a hősök faluja volt mint évszázadokon át mindig, úgy a világháborúban is. A márványoszlopba egyik helybeli gazda tollából ez van vésvé:

**FIATAL, SZÉP, PIROS ÉLETŰK
MIATTUNK LETT FEHÉR ÁLOM ...
DE MÉGSE EJTS KÖNNYET ÉRTŰK,
KIFOGTAK ŐK A HALÁLON ...
VÉRÜKBŐL, MELY MESSZE HULLT KI,
HÍR LETT, MELY AZ ÉGIG NYULT KI
S HONSZERELMET MENYDÖRÖGVE
ÉL A NEVÜK MINDÖRÖKRE.**

Későbbben, a megszállás alatt is mindenkinél jobban teljesítették nemzetük iránti kötelességüket. A derceni buzakalászos dalárda, ahogy ősz tanítójával az élén megmegjelent a kisebbségi magyar dalosok minden pünkösdi nemes versenyén, lélekemelő jelenség volt, ami a magyarba hitet öntött, de még az idegenből is tiszteletet váltott ki.”

A derceni Hősök Emlékműve ma. (Máté Gyula felvételei.)

Botlik József a fentebb említett tanulmányában a temetővel kapcsolatban utal arra, hogy „Az 1970-es évek közepétől viszont államosították a zavaróállomás működését. Az első elmeneteliútkor a hatvanas évek fordulóján – a pontos időpontra már senki sem emlékszik – a falu népe néhány sírkövet leszállított és újra felállított az új temetőben.” Lajos Mihály a *Kárpátalja* című lap 2012. június 29-i számában pedig leírja az emlékmű megmentését is: „1951-ben lokátorállomást telepítettek a Temető-hegyre, az ottani temetőt teljesen feloldták, s pótolhatatlan veszteségeket okoztak azzal, hogy megsemmisítették a sírversekkel ékes fejjákat, valamint a Dercsényi család sírboltját (ahol addig többek között Kazinczy Júlia is nyugodott). Szerencse a szerencsétlenségben, hogy néhány bátor falubeli lakos egy éjszaka belopózott a szovjet hadsereg által ellenőrzött területre, szétszedték, s az új sírkertben felállították az első világháborús emlékművet, megmentve azt a biztos pusztulástól.”

Vagyis az emlékmű megmenekült, és az a Temető-hegy lábánál nyitott új temetőben ma is áll. A fentebbi cikk az áldozatok számát 54 főre teszi, ez elírás, valójában az emlékművön 44 név szerepel. Aztán a táblán lévő vers, amint a fényképfelvétel is tanúsítja, több helyen eltér a cikkben leírttól. 2006-ban az emlékművet a közösség szépen felújította.

ARONGYOSOK EMLÉKE DERCENBEN ÉS FORNOSON

A müncheni egyezmény (1938. szeptember 29-én a Német Birodalom, az Egyesült Királyság, Franciaország és az Olasz Királyság között többoldalú nemzetközi megállapodás született Csehszlovákia felosztásáról) előtt Hitler Imrédy Béla miniszterelnököt arra szerette volna rávenni, hogy amíg ő a három nagyhatalom képviselőivel tárgyal, Magyarország indítson támadást Csehszlovákia ellen. Imrédy azonban felismerte ennek a veszélyét. A gyengén felszerelt magyar hadsereg nem érhetett volna el átfogó sikereket a túlerőben lévő és jól felfegyverzett csehszlovákkal szemben. Annak ugyanis az 1938. augusztus 22-i adatok szerint a légiőrnélküli állománya 400 ezer főt tett ki, de a hadi létszáma elérhette a 650 ezer főt. Ráadásul, egy ilyen akció miatt romlott volna hazánk nemzetközi megítélése, megerősödött volna hazánk német függősége. Ezért Imrédy csak az erőteljesebb diplomáciai fellépést és szabads csapatok esetleges bevetését ígérte meg.

Annak ellenére, hogy egyes politikai vezetők szerint a németek a csehszlovák kérdés megoldásából ki akarták hagyni országunkat, a köztes út megtalálása – látszólag függetlennek maradni, de mégis felügyelet alatt tartani az eseményeket – nem kis fejtörést okozott a kormánynak. Ehhez járult még a szélsőjobboldali erők fegyverhez jutásának veszélye is. Titokban a lengyel kormány is biztatta a magyar kormányt a kárpátaljai helyzet destabilizálására irányuló diverzánsszakciókra, hidak, vasút- és hírközlési vonalak megrongálására.

Közben szeptember 22-én Csehszlovákia általános mozgósítást rendelt el. Október 2-án a müncheni egyezmény következményeként a lengyel csapatok megszállták a morva-sziléziai Teschent (*Tešín, Cieszyn*), a Skalice (*Szikla*)-szoros térségét, 8-án pedig Bohumínt.

Ebben a gyorsan változó időben a magyar kormány 1938. október 1-jén fogadta el a ruténföldi akció tervét. Ennek a célja volt egy spontán nemzeti felkelés látszatának keltése, ezzel pedig a várható tárgyalásokon és más fórumokon nagyobb hangsúlyt biztosítani, erősíteni a magyar fél tárgyalási pozícióját.

A szabads csapatok létrehozásáról, kárpátaljai bevetéséről több kutató munkáját is figyelembe vettük, amelyek felsorolásától eltekintünk. A témánk megértéséhez azonban röviden felidézzük az eseményeket.

A Kárpátaljára tervezett akció irányításával Kozma Miklóst, a Magyar Távirati Iroda tulajdonosát, a Rádió vezérigazgatóját, a Magyar Filmiroda Részvénytársaság elnökét, a Magyar Hirdető Részvénytársaság, a Magyar Nemzeti és Gazdasági Bank vezetőjét bízták meg. Természetesen Kozma személye garantálta

egy propagandaháború megindítását is. Kozma erről így beszélt: „*A Ruténföldön nyugtalanság kell, ezt mi megcsináljuk. Európának 'rutén kérdése' lesz!*”

Kozma bízott saját katonai jártasságában, a nyugat-magyarországi felkelésben szerzett tapasztalatokban. A miniszterelnök és a hadügyminiszter hozzájárulásával a szabadcsapatok élére parancsnoknak és vezérkari főnöknek Kozma a VKF 5. osztályáról Stefán Valér századost kérte fel. A toborzás során pedig a szélsőségeseket, köztük Prónay Pált, az 1919. évi fehérterror különítményesét elutasították. A különleges alakulat kiképzését Héjjas Iván vezetése alatt szervezték meg.

A kiképzésen feladatul tűzték ki, hogy rajtaütésekkel zavart és pánikot keltsenek a csehek által bitorolt Kárpátalján, vasúti berendezéseket, hidakat, hírközlési berendezéseket és más műszaki létesítményeket robbantsanak vagy gyűjtsanak fel. Az egységeknek éjjelente észak felé kellett előre nyomulni, és átlépni a lengyel határt. A köznyelvben egyenruha hiányában csak Rongyos Gárdának nevezett szabadcsapatosok azonosítására a zsebükbe varrt miniatűr Mária-szentkép és annak hátlapján levő személyi szám szolgált, a lengyel határon történő átlépésnél is ezzel tudták igazolni magukat. Az elsők között a „H” csoportnak nevezett 1. század alakult meg Prém József tartalékos főhadnagy parancsnoksága alatt 98 főből. A kutatók véleménye szerint az egész kárpátaljai akcióban 996 szabadcsapatos vett részt.

A szabadcsapatok bevetése 1938. október 6-án éjjel kezdődött meg. A „H” csoport a határ sikeres átlépése után megkezdte feladata végrehajtását. Egyik rajuk Nagyborzsova falu vasútállomásán rajtaütött az éppen induló katonai szerelvényen, a mozdonyt felrobbantotta, a vasúti berendezéseket tönkretette. A támadásban lelőtték az állomásfőnököt és egy cseh katonát. A csoport másik része Beregszász felé nyomult előre.

Sajnos a precíz felderítés hiányában nem ismerték a Kárpátalján állomásozó csehszlovák katonaság és csendőrség pontos létszámát, tüzerejét, laktanyáik pontos helyét. A borzsovai akció következtében a csehek fedezték őket, és megkezdték a század üldözését. A csoport Munkács felé vette az irányt. Csikós- és Nyárasgorond térségében, az ott élő ruszinok helyismeretére támaszkodva, a nappal is nehezen járható Szernye-mocsáron éjszaka keltek át. Október 11-én kora reggel jutottak a Dercen és Fornos között fekvő erdőbe. Úgy gondolták, a mocsár, a helyiek által *Nyíres makosnak* nevezett ingoványos terület megfelelő rejtekhelyet nyújt számukra. Mivel sem Dercenben, sem Fornoson nem volt csendőrőrs, úgy gondolták, biztonságban bemehetnek ezekbe a falvakba.

Azonban tévedtek!

Habár a helyi lakosság döntő többsége lelkesen és segítőkészen fogadta őket, sajnos nem mindenki. Horvát-Simon Ivett *A „Rongyos gárda” tevékenysége Kárpátalján* (In.: *Acta Academiae Beregsasiensis 2015/1*) című tanulmánya szerint, és Darcsi Gyula fohnosi lakos nekünk tett személyes közlése alapján tudjuk, hogy a fohnosi boltos, bevonva a helyi tanítót, kezdeményezte a rongyosok rejtékhelyének bejelentését a csehszlovák hatóságoknál. A csehek harcokocsikat és tüzérséget vetettek be ellenük. A bekerítés elkerülése végett a rongyosok kisebb, 4–8 fős csoportokra osztódva megpróbálták a még szabadnak látszó keleti irányban kitörni. A század egy része elmenekült, de a többiek felvették a harcot a cseh túlerővel. A derceni Fodor Géza kutató a csatát így írta le: *„Délután három óra tájban Munkács felől egy csehszlovák csendőrraj, két kerékpáros zászlóalj és egy harcokocsi-szakasz jelent meg a Nyíres-erdő túloldalán. A szabadcsapat őrsége idejében észrevette őket. Rövid tanácskozás után a század három részre osztódva vette fel velük a harcot. A csehek szintén három oldalról próbálták bekeríteni őket. A szabadcsapatos rajokban a túlerő láttán némi kezdeti zavar támadt, szétszóródva igyekeztek kitörni a páncélosok tíze alól, mindinkább keleti irányban.*

Az első egységek ki is csúsztak az összezáruló gyűrűből, míg a többiek kiszorultak az erdő takarásából a nem messze folyó, vízzel telt, Csalhó-árok-nak nevezett kanálisba. A század utóvédje ebben az árokban vetette meg a lábát, mellig érő vízben állva viszonzta a csehek eszeveszett tüzelését. Mindeközben lassan hol délnek, hol pedig gyorsan irányt váltva kelet felé húzódtak.” (Fodor Géza: *Magyar–csehszlovák fegyveres konfliktus Dercen környékén 1938 októberében*. Együtt 2009/1-3.)

Botlik József az utóvédet biztosítókról így írt: *„Az utóvéd – a század fedezésére 17-en jelentkeztek önként – sötétedésig kitarzott. Közülük 14-en estek el, mindössze hármuknak sikerült átvágnia magát. Az este beálltával a csehszlovákok váratlanul visszavonultak. [...] A század egyébként a 'derceni-fohnosi' összecsapásban, illetve a következő napokban 15 halottat vesztett, a csehszlovákok kb. 30-at.”* (Botlik József: *Radarállomás a szétdőlt temető helyén*. Szivárvány, 1990/31. Chicago.)

A csehek magukkal vitték elesett katonáik holttestét. A rongyosok leírása alapján a derceni ütközetben a századból 10 fő esett el, 40 fő fogságba került, 6 főnek sikerült elérnie a lengyel határt, 22 fő vissza tudott térni az anyaországba, 19 fő pedig az I. bécsi döntés utáni bevonulásig bujdosott a vidéken. A honvédségi adatokat feldolgozó B. Stenge Csaba megállapította, hogy a

Prém-század vesztesége a derцени csatában 6 fő halott és 7 fő sebesült volt. (A *Rongyos Gárda bevetése Kárpátalján, 1938–1939.* In.: Seregszemle 2018/2.) Fodor Géza szerint – aki feldolgozta a helybeliek visszaemlékezéseit is – „*pontos adatok ugyanis nincsenek*”, a csehek vesztesége „*jóval felülmúlta a hivatalosan elismert harmincat. A szabadcsapatból sem 15, hanem kb. 50–55 fő esett el.*”

Hogy mi lett a halottakkal?

Idézzük a *Kárpáti Híradó* 1941. június 7-i számának cikkét: „*Igazi nagyságukban azonban csak még ezután mutatkoztak a derceniek. [...] Hősi époszba illő az, ahogyan a derceniek rejtegették, ápolták a „rongyos” sebesülteket. Még állott a harc, amikor a derceniek elindultak sebesült testvéreik fölkkutatására. A csehek kutató szeme elől szénába, vagy egyéb terménybe rejtették, majd hordták lakásukra a sebesülteket. A szeretetből fakadó odaadó ápolás eredménye csodás volt; bár hiányzott az orvosi szakkezelés, a súlyosan sebesült „rongyosok” mindegyike fölgyógyult.*”

A helyiek együttérző bátorságáról, de egyben a csehek brutalitásáról is ír Botlik József említett cikkében: „*A századot fedező utóvéd egyik tagja hajnaltájt sebesülten a derцени bekötőúthoz vánszorgott. Már közel volt a faluhoz, ahol minden bizonnyal menedéket talált volna, amikor Munkács felől két csehszlovák lovas csendőr bukkant elő. Egy pillanat alatt megrohanták a sebesültet, leütötték, majd az egyik ló után kötötték. Húzták egy darabig, majd amikor látták, hogy meghalt, leoldozták. Hogy biztosak legyenek benne, puskájuk szuronyával összevissza döfködték a holtat, majd belökték a bekötőút belvizet áteresztő hidja alá. A barbár gyilkosságnak vétlen tanúja volt az egyik falubeli gazda, Darcsi Tamás, aki egy kazal mögül nézte végig a cseh csendőrök megtorlását. Amikor azok elvonultak, szekérre emelte az ismeretlen holttestet, akinek zsebében nem volt más mint egy sorszámossal ellátott szentkép. Rögtön tudta, hogy anyaországi szabadcsapatos. Szekerével felvitte a holtat a szőlőhegyi temetőbe, ahol elhantolta. Darcsi Tamás titokban kopjafát faragott az ismeretlen szabadcsapatosnak, amelyre a helybeli református pap, Vacszy István által költött – alábbi – sírverset írta:*

1938

X. HÓ 16.

NEVET NEM,

CSAK HÍRT HAGYÁL.

DICSŐ MÁRTÍR

HALÁLT HALÁL.

CSAVARGÓNAK

**HÍJT AZ ELLEN,
PEDIG HŐSKÉNT
ÁLLTÁL ELLEN.
KÖZTÜNK NEVED
ISMERETLEN,
HŐSKÉNT FELÍR-
VA A MENNYBEN.
BÉKE PORAIDRA.**

Egyedy Balázs Dénes *Az erdő útján. A Rongyos Gárda küzdelmei 1919, 1939.* című könyvben ezt az esetet másképpen írta le. A derceni ütközetben Zórád Miklós rongyosparancsnok könnyebben megsebesült, és elvonszolta magát egy félreeső helyre. Másnap elkúszott a derceni útig, s itt az arra vetődőktől kért segítséget. Egy nem magyar, öreg gazda készségesen ajánlotta fel, hogy hoz szekeret. Később azonban a megígért szekér a gazdával és cseh rendőrökkel érkezett meg. Az öreg elárulta a rongyost és cseh kézre juttatta. Az egyik lovasrendőr a gazda útmutatása alapján rátalált Zórádra, és lovához szíjazva vonszolta ki az erdőből az úton álló szekérhez. Ezt a szörnyűséget a rongyos parancsnok nem élte túl. A csehek ezután még 40 késszúrást ejtettek a halott rongyoson. A derceni magyarok megtalálták a holttestét, és ott a mezőn, az erdő szélén temették el. A fejfájára ekkor írták a fentebb idézett sorokat. Sajnos a fejfa mára már nem maradt meg.

A rongyos kopjafa. A kép forrása: Az erdő útján. A Rongyos Gárda küzdelmei 1919, 1939. Magyar Ház, Budapest, 2000.

Hogy melyik elmondás hitelesebb? Az első változatot erősíti meg a Kárpáti Híradó említett cikke: „A derceni csatában elesett Zórád Miklós főhadnagy, „rongyos“ parancsnok sírja is ott domborul a derceni temetőben, a hősi em-

lélmű közelében. Bár a csehek megtiltották bármi fejfa fölállítását, a temetés utáni nap reggelén szépfaragású fejfa állott a hős fejénél e fölirattal... ”

A Botlik-cikkből még egy szinte hihetetlen történetet ismerhetünk meg. Az I. bécsi döntés után Kárpátaljára bevonuló honvédség egyik tizedese, az akkor 28 éves Zórád Ernő (*később grafikus, a képregények népszerű rajzolója*), a rongyos parancsnok fia tudta, hogy apja a Prém-századdal itt harcolt. Apját kutatva eljutott Dercenbe is, és a temetőben lévő kopjafát is meglátogatta.

A magyar hatóságok felkutatták az elesett rongyosokat, holttesteiket exhumálták, és a titkos személyi szám alapján beazonosították őket. Beigazolódott, hogy a csehek által különös kegyetlenséggel megölt rongyoskatona Zórád Ernő apja volt. Zórád Miklós holttestét 1939 húsvétra előtt exhumálták, és Budapesten helyezték örök nyugalomra. Horthy Miklós 1939. március 31-én Zórád Miklós hőstettét posztumusz a Magyar Érdemrend Lovagkeresztje a Hadiszalagon Kardokkal kitüntetéssel ismerte el.

Ha feltételezzük, hogy a második, a rongyosok visszaemlékezése felel meg a valóságnak, vagyis eredetileg az út mentén állt a fejfa, akkor csak az exhumálás után vihették át a fejfát a temetődombra, felállítva az első világháborús emlékmű mellett minden rongyos emlékére. Vagyis a *Kárpáti Híradó* 1941-es cikkének írása idején az már a temetődombon állt. Ebben az esetben Zórád Ernő nem a temetőben róta le a kegyeletét a fejfa előtt, hanem az út szélén.

Egyébként az *Ujság* című lap 1939. október 12-i számában egy évvel az események után, tudósítva a rongyosok tisztelgő látogatásáról, a csatát is leírja, és két rongyos sírról tesz említést: „*Miután a csehek nem engedték meg a közeli Dercen község lakosságának, hogy eltemethessék a két halottat, titokban, éjnek idején adták meg a végtisztességet a két halott rongyos gárdistának. [...] A Rongyos Gárda tisztiküldöttsége most az évfordulón felkereste a jeltelen sírokat a derceni temetőben és kegyelettel adózott a két rongyos gárdista emlékezetének.*”

A *Kárpáti Híradó* a cikk végén így írt: „*A közel jövőben Dercen főterén a nemzeti kegyelet emlékművet állíttat a hősi halált halt „rongyosok“ emlékére.*” Nos, az emlékművet Kozma Miklós is szorgalmazta, helyét 1941-ben a Munkács–Beregszász műút mellett, a derceni úti leágazásnál ő jelölte ki. A tervezett emlékmű azonban a megbízott alkotóművész elhalálása miatt nem készült el időben.

A rongyosok halálával és az emlékművel kapcsolatban azonban egy harmadik változatot is sikerült felkutatni. A fentebb már említett Darcsi Gyula személyes közlésében határozottan állítja, hogy a csata után – mivel a csehek megtiltották a temetést – az ő nagyapja, Darcsi Sándor, az akkori községi bírósági titokban szervezte meg az elhantolást. Fornoson, az akkori temetőben az öt (!) rongyos holttestét közös

sírba helyezték. Tehát öt elesetről beszélt. Ha ehhez hozzávesszük a Dercenben eltemetett Zórád Miklós főhadnagyot, akinek a kopjafáján a szöveg egyes számban van megfogalmazva, akkor ez hat fő, azaz megegyezik a B. Stenge által publikált, hivatalos adatokra támaszkodó hatfős veszteséggel.

Az anyaországhoz történt visszatérés után a közös síron a rongyosoknak emlékművet emeltek. Az avatás pontos dátumát nem sikerült megállapítani. A négy egymásra helyezett szögletes tömb közül az alsó a legnagyobb, a felső pedig a legkisebb. Alulról a harmadik tömbön felirat van: felül félkörben **BECSÜLETTEL A HAZÁÉRT** felirat, alatta, középen a Rongyos Gárda jelképe (*címerpajzson zöld alapon kettőskereszt*), lejjebb pedig ez áll:

**1938-BAN ELESETT RONGYOS KATONÁK SÍRJA
ÁLLÍTOTTAK A MUNKÁCSI RONGYOSOK ÉS BARÁTAI.**

A feliratos tömb mellett fehér kegyeleti kőváza van. A felső tömb kőkeresztje egyfajta csúcscsúszként szolgált, azonban ez mára nem maradt meg. A felirat megfogalmazása többes számban történt, ami alátámasztja Daresi Gyula személyes közlését.

Az emlékmű hiányosan és kissé kopott állapotban ma Fornoson, a falu régi temetőjében, a tó partján áll.

A csatában elesett rongyosok eredeti emlékműve (Baranyi András gyűjteménye) és 2023-ban (Máté Gyula felvétele) Fornoson.